

РОЗДІЛ 15 ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 82–83:82–96

ДІАЛОГ АВТОРІВ ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ВИНИКНЕННЯ НОВОГО У ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ

DIALOGUE OF AUTHORS AS A UNIVERSAL MECHANISM OF THE CREATION OF THE NEW IN THE PROCESS OF ARTISTIC WORK

Анхим О.І.,

*викладач кафедри германської філології та зарубіжної літератури
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Статтю присвячено розгляду діалогічної природи літературно-художньої творчості. З опорою на діалогічну концепцію М. Бахтіна та М. Бубера з'ясовано значення діалогу у процесі інтерпретації художнього твору. Також розглянуто інтерсуб'єктний та міжтекстовий діалоги як основу будь-якого літературного твору. Особливу увагу приділено лінії діалогічності автор / автор, яка є своєрідним каталізатором художньої творчості та неодмінною її складовою.

Ключові слова: діалог, діалогічність, читач, автор, інтерпретація, літературно-художня творчість.

Статья посвящена рассмотрению диалогической природы литературно-художественного творчества. С опорой на диалогическую концепцию М. Бахтина и М. Бубера определено значение диалога в процессе интерпретации художественного произведения. Также рассмотрены интерсубъективный и межтекстовый диалоги как основа любого литературного произведения. Особое внимание уделено линии диалогичности автор / автор, которая является своеобразным катализатором художественного творчества и неотъемлемой его составляющей.

Ключевые слова: диалог, диалогичность, читатель, автор, интерпретация, литературно-художественное творчество.

The article is devoted to a dialogical nature of literary creative work. The value of a dialogue in the interpreting process of an artistic work was determined basing on M. Bakhtin's and M. Buber's dialogic concept. Inter-subject and intertextual dialogues are considered as the basis of any literary work. The article dwells upon the line author / author and its dialogical nature, which is seen as a catalyst for artistic creativity and its indispensable component.

Key words: dialogue, dialogical nature, reader, author, interpretation, literary creative work.

Постановка проблеми. Філософія діалогу сьогодні набуває особливого значення при здійсненні різноманітних літературознавчих досліджень. Розгляд діалогічності художнього твору складає, безумовно, основу його інтерпретації, де характер взаємодії автора, героя і читача як учасників діалогу, а також міжтекстових відносин у творчості того чи іншого митця є дуже важливим для розуміння сутності твору. Таким чином, проблема інтерпретації літературного твору набуває нового значення у площині діалогу. Водночас, на відміну від емпіричної, творча реальність передбачає універсальність діалогу, його проникнення у глибини буття, що зумовлює безперервне розуміння світу і людини. Тому важливість детального розгляду діалогічності як основного рушія будь-якої творчості залишається поза сумнівом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що до вивчення феномену діалогу протягом багатьох поколінь зверталися філософи,

психологи, культурологи, літературознавці, лінгвісти, педагоги та ін., з кожним разом висвітлюючи все нові його аспекти та значення, передумови для його більш детального розгляду і вивчення заклали насамперед М. Бахтін та М. Бубер. У працях даних філософів-екзистенціалістів, концепції яких онтологічні за своєю сутністю, діалог набуває значення універсальної категорії, характеризується як основа буття. Поряд з вищезазначеними вченими вивченням феномену діалогу у процесі творчості займалися також такі відомі дослідники, як В. Біблер, О. Розеншток-Хюссі, Е. Левінас, Ф. Розенцвейг та інші. Серед українських учених проблематика діалогу висвітлена насамперед у працях Г. Сивоконя, М. Гіршмана, П. Пилиповича, М. Зимомрі та Т. Чонки. Проте, попри велику кількість наукових доробок вчених усього світу, саме у творчості Бахтіна, який в основу своєї концепції поставив відношення «Я – Інший», теорія діалогу набуває статусу

фундаментальної філософсько-гуманітарної концепції.

Постановка завдання. Зважаючи на універсальність діалогу у даному дослідженні, робиться спроба відстежити його розгортання у процесі літературно-художньої творчості по лінії автор / автор.

Виклад основного матеріалу. Художня творчість – цілісний та багатоплановий процес, який відбувається незалежно від індивідуальних особливостей кожного митця. Результатом даного процесу завжди було створення чогось нового та унікального. Проте новий підхід до творчості та її інтерпретації, що набув особливого прояву та значення в епоху постмодерну, зумовлює принципово інше розуміння та бачення даного процесу, згідно з яким «літературне слово» розглядається як «...місце перетину текстових площин, як діалог різного виду письма – самого письменника, отримувача (або персонажа) і, нарешті, письма, створеного теперішнім або попереднім культурним контекстом» [1, с. 428]. При цьому автор постає як основний суб'єкт культурогенезу. Таким чином, кожен новий текст є своєрідним монтажем попередніх літературних здобутків та являє собою форму спілкування культур, займаючи лише проміжну ланку у нескінченному художньому бутті, розгортанні традицій. Подібної думки дотримувався і В. Біблер, зазначаючи, що твір «живе контекстами <...>, весь його зміст тільки у ньому, і весь його зміст – поза ним, тільки на його кордонах, в його небутті як тексту» [2, с. 76].

Отже, кожен художній твір є своєрідним поєднанням індивідуального та культурного досвіду, що знаходить свій відбиток на різних текстових рівнях. Розглядаючи теорію діалогічності М. Бахтіна, можна виокремити два різнонаправлені вектори інтерпретації художнього твору: інтерсуб'єктні відносини автора-героя-читача та міжтекстові (інтертекстуальні) взаємозв'язки. Таким чином, кожен текст передбачає, з однієї сторони, діалог із читачами, а з другої – з іншими текстами. Тому М. Бахтін, без сумніву, має рацію, говорячи про універсальність діалогу та його притаманність кожному тексту: «Діалогічні відносини – явище значно більш широке, ніж відносини між репліками композиційно вираженого діалогу, це – майже універсальне явище, що пронизує всю людську мову і всі відносини й прояви людського життя, загалом все, що має сенс і значення» [3, с. 51].

Таким чином, діалогічна природа творчості зумовила нові підходи до її інтерпретації. Наприклад, досліджуючи феномен діалогічності літературного твору, українська дослідниця

Н. Астрахан, спираючись на теоретико-методологічні ідеї В. Дільтея, М. Бахтіна, П. Рікера, М. Гіршмана, пропонує розгляд літературного твору як «потенційно існуючої діалогічної ситуації, яка вбирає у себе й учасників діалогу (автор і читач), і предмет розмови (буття у його сутнісних виявах), і мову (художній код), й часові та просторові координати художньої комунікації (забезпечені особливостями структури художнього тексту, що своєю матеріальною даністю й уможлиблює подолання дистанції у часі й просторі між учасниками художньої комунікації, й задає темпоральні характеристики цієї комунікації)» [4, с. 47]. Проте, окрім нового розуміння художньої творчості, феномен діалогу стає також «предметом, об'єктом і методом креації та рецепції самих митців» [5].

У даному відношенні для цілісного комплексного аналізу тексту необхідно звернути увагу і на ще одну лінію діалогічності літературного твору, а саме – автор / автор, яку виділяє Н. Астрахан: «У певному розумінні інтертекстуальність можна розглядати як об'єктивований текстом діалог з авторами-попередниками та авторами-послідовниками, що намічає ще одну лінію діалогічності літературного твору: автор / автор. Таким чином, уявлення про поліфонію літературного твору доповнюється, хоча можна було б зауважити, що дана лінія діалогічності вбирає у себе інші, тому що герой – читач – автор можуть бути різними часо-просторовими локалізаціями однієї особистості» [6, с. 181]. Зважаючи на такий висновок ученої, традиційна у сенсі Бахтіна діалогічність Я – Інший, де учасниками виступають насамперед автор, герой та читач (при цьому кожен із суб'єктів може зайняти будь-яку позицію), розширюється ще одним учасником художньої комунікації – іншим автором.

Кожен автор, входячи у широкий діалоговий контекст, завжди є одним з учасників діалогу. Виконуючи роль проміжної ланки між минулим та майбутнім, митець при створенні власного тексту насамперед налагоджує контакт з іншою повноправною свідомістю та взаємодіє з нею. Це саме той діалог особистостей, який є основним фактором творення нового, адже кожен автор є насамперед високоерудованим читачем, який, ставши у процесі діалогу співтворцем прочитаного, намагається досягнути ті чи інші особливості художнього мислення іншого автора задля їх розвитку у своєму власному доробку. Розуміння іншого автора та творчий діалог з ним – неодмінна умова творчості, своєрідний каталізатор для розкриття внутрішнього потенціалу творчої особистості

та його доповнення змістовними, функціональними та іншими аспектами. Спираючись на спосіб творення та мислення того чи іншого автора, на його діалог з героями та діалог між героями тощо кожен автор, проходячи етап «чужих-своїх слів» вибудовує свою власну концепцію творення і врешті-решт віднаходить себе. Отже, лінія діалогічності автор / автор, яка насамперед полягає у наявності двох різних позицій щодо одного предмету, передбачає не лише взаємодію особистостей, але й різних точок зору, різних експресивно-акцентних систем та різних соціальних «мов».

Таким чином, створення нового у процесі взаємодії авторів проходить декілька етапів, починаючи з творчого сприйняття і усвідомлення певного об'єкта через його аналіз й осмислення та закінчуючи закріпленням та вільним використанням суб'єктивно найбільш успішних та ефективних його прийомів і методів у власному доробку. Водночас у свідомості автора відбувається не лише накопичення певних ідей, а їхнє зіткнення – творчий синтез, результатом чого і є виникнення принципово нового літературного твору та ствердження його творця. На засадах такої гри з іншим автором/авторами кожен митець будує свій власний діалог зі своїми власними героями та читачами. Отже, через діалог та діалогічні відносини митець опирається не лише на певні твори, але й на певних авторів, створюючи тим самим своє власне «Я». У даному відношенні творчість нагадує своєрідну естетичну гру уяви та інтелекту, в якій ще одним учасником стає читач. Використовуючи у своїх текстах різні інтертекстуальні елементи, що ведуть до інших текстів та, відповідно, авторів, митець свідомо провокує читача на розгадування цієї павутини чужих-своїх слів з метою отримання естетичного задоволення, розумового й духовного збагачення.

Слід також зазначити, що використання «чужих слів» може бути як мимовільним, так і цілком свідомим. Зважаючи на те, що людина живе у світі чужих слів, мимовільне їх використання зрозуміле й виправдане, адже межа між «чужими» та «своїми» поступово зникає. Проте досить часто, входячи у взаємні стосунки з іншою повноправною особистістю, автор навмисне експліцитно чи імпліцитно поринає у макрокосм «чужих слів», тим самим розраховуючи на ерудованого читача – майбутнього співтворця, який зможе розшифрувати гру чужих-своїх слів і зрозуміти задум митця. Таким чином, у процесі творчості, яку можна інтерпретувати як результат взаємодії чужих-своїх слів, у творчій свідомості автора завжди борються два світи: «макркосмос

чужих слів і мікркосмос слів власних» [7, с. 189] і саме правильне їхнє співвіднесення є запорукою успішності автора, адже повністю занурившись у макрокосм чужих слів, автор розчиняється у ньому і втрачає свою ідентичність.

У цьому стосунку необхідно провести розмежування понять «послідовник» (наслідувач) та «епігон». Звертаючись до «Великого тлумачного словника сучасної української мови» з-поміж інших знаходимо наступне визначення терміну «послідовник»: «Той, хто наслідує когось, що-небудь, іде за чийсь прикладом. // Прибічник якого-небудь учення, чийхось теорій або поглядів, що розвиває їх своїми працями, діяльністю тощо» [8, с. 1079]. Поняття «епігони» у цьому ж словнику тлумачиться наступним чином: «Послідовники якого-небудь напряму (у політиці, науці, мистецтві і т. ін.), які не мають творчої самостійності і у нових умовах механічно відтворюють застарілі ідеї» [8, с. 353]. Процес такого наслідування називається, відповідно, епігонство, тобто «творче неоригінальне наслідування якого-небудь діяча, напряму (у політиці, науці, мистецтві і т. ін.)» [8, с. 353]. Порівнюючи визначення даних термінів, розуміємо, що рецепція одного автора іншим може здійснюватися різними шляхами, а саме механічно, виливаючись у неоригінальне наслідування, та творчо самостійно, при чому відбувається наслідування певних теорій та поглядів, але наявний деякий їхній розвиток та трансформація. Таким чином, творчість можна розглядати у двох векторах: як діалог з авторами, творами, взагалі культурами минулого, який передбачає насамперед самостійний підхід до опрацювання відомих зразків, та запозичення без індивідуальної, креативної основи, яке ще можна назвати епігонством. У даному випадку автор залишається у тіні об'єкта свого наслідування, а творчість нагадує більше комбінаторику, відтворення, зіткане із різних інтертекстуальних елементів, де творче начало як таке відсутнє. Водночас автор, вдаючись до навмисного епігонства, часто не має на меті певний результат, тобто створення літературного твору, його цікавить здебільшого сам процес творення.

Проте незалежно від того, які інтереси переслідує автор, у процесі діалогічного спілкування авторів відбувається взаємодія цілісних особистостей – суб'єктів, що неодмінно веде до набуття твором нових смислів, автором нових особистісних якостей. Водночас учасники діалогу, взаємопроникаючи, взаємозбагачуються, що у свою чергу сприяє розширенню кругозору та виробленню у них дивергентного мислення. Літературний

твір, створений таким діалогом, у свою чергу дозволяє читачеві вести діалог не лише з одним автором – його творцем, але й іншим / іншими, які стали співтворцями даного твору. Таке наповнення художнього тексту, його семантична неоднорідність та включення у широку мережу міжтекстових взаємодій, зрештою, розширює межі його інтерпретації та свідчить про його потужний смисловий потенціал. Таким чином, художня творчість являє собою багатосаровий феномен, в якому творча діяльність та діалогічність є взаємозумовлюючими елементами.

Тому текст, створений у результаті таких літературних «впливів», є не підпорядкуванням авторитетові чи його творчій манері, а насамперед вираженням продуктивної зустрічі суб'єктів та їхньої плідної дискусії. Водночас тексти інших авторів стають лише точками опори та орієнтації для митця, що під дією авторських ідей та вражень наповнюються новим сенсом. Таким чином, вихідним матеріалом для літературно-художньої творчості у даному випадку є не лише об'єктивна реальність матеріального світу, яка стає об'єктом художнього осягнення, але й досвід мистецтва, втілений у художніх творах, з авторами яких суб'єкт творчості вступає у продуктивний діалог.

При детальному аналізі діалогічної структури тексту, розгледівши не лише інтерсуб'єктні творчі відносини, але й інтертекстуальну складову твору, досвідчений читач завжди зможе віднайти та провести ті чи інші паралелі з іншим/іншими авторами та, відповідно, виявити спільні та відмінні риси художнього мислення, відстежити розвиток художніх традицій. Водночас автор, створюючи текст та відкрито чи приховано апелюючи до різних авторів, полемізуючи з їхніми художніми настановами, відштовхуючись від них чи піддаючи їх сумніву, націлений саме на таке сприйняття свого твору. Цим митець зумовлює виникнення ще однієї лінії діалогічності, а саме читач / інший автор. Свідоме відсилання читачів до інших текстів світової літератури та, відповідно, авторів допомагає автору контролювати читацьке сприйняття твору та за допомогою різних художніх засобів стимулювати інтелектуально-творчу діяльність реципієнта. Таким чином, об'єктивований текстом діалог авторів та читача з авторами має на меті формування у читача нового уявлення про вже нібито для нього відоме. Спровоковане текстом зіставлення у читача різних смислових позицій, а іноді і їхня боротьба, сприяє народженню загального смислу тексту та інтелектуальному й особистісному розвитку читача.

Знаходячись на перехресті минулих та майбутніх культур, літературний твір завдяки своєму діалогічному характеру завжди відображає цілісне буття автора, яке наповнюється сенсом за наявності адресата художньо-естетичної комунікації. Водночас дане буття автора завжди містить текстуально опосередкований діалогічний вплив інших авторів і не може існувати у чистому вигляді. Потрапляючи у зовсім інший суб'єктивний світ та новий контекст, художні смисли висвітлюються по-новому, набувають нових рис і значення. Спроба зрозуміти іншого у поєднанні з неповторністю та своєрідністю суб'єктивного світу кожного співрозмовника є необхідною умовою народження нового. Творчий діалог авторів, безумовно, веде до більш адекватного сприйняття і розуміння не лише літературних творів, але й людей та їхніх вчинків, навколишньої дійсності.

Висновки. Автор, як і мистецтво взагалі, не може існувати в ізолюваному просторі. У діалоговому полі автор завжди забезпечує зв'язок часів, водночас, сам час також виступає учасником даного діалогу. Тому будь-який літературний твір, як і взагалі мистецтво, не може бути результатом чи кінцевим продуктом чого-небудь, це лише ще один учасник великого, нескінченного часо-просторового діалогу. М. Бахтін зазначав: «Немає ні першого, ні останнього слова і немає меж діалогічному контексту (він іде у безмежне минуле та безмежне майбутнє). Навіть минулі, тобто народжені у діалозі минулих віків, смисли ніколи не можуть бути стабільними (раз і назавжди завершеними, закінченими) – вони завжди будуть змінюватися (оновлюючись) у процесі наступного, майбутнього розвитку діалогу. У будь-який момент розвитку діалогу існують величезні, необмежені маси забутих смислів, але у певні моменти подальшого розвитку діалогу, по ходу його вони знову згадаються та оживуть в оновленому (у новому контексті) вигляді. Немає нічого абсолютно мертвого: у кожного смислу буде своє свято відродження» [9, с. 373]. Тому, перебуваючи в інтерактивному зв'язку з минулим та майбутнім, автор трактується не лише як творець, але й інтерпретатор. У свою чергу читач сприймається не лише як інтерпретатор, а й як співтворець. Водночас, живучі у світі контекстів, автор завжди є носієм сенсу минулих та наступних культур. Саме у такому культурному діалозі з авторами попередніх і майбутніх епох та, відповідно, їхніми текстами, автор може називатися автором у повному сенсі цього слова. Таким чином, культурний діалог передба-

чає не лише взаємодію людини з текстом, але й комунікацію особистостей, належних до різних культурних епох. Завдяки традиціям красного письменства, людина має можливість вести діалог не лише з існуючими, а й давно зниклими культурами, та, відповідно, їхніми авторами.

Отже, дослідження діалогічності на рівні автор / автор, виводить діалогічне розуміння творчості на принципово інший, вищий рівень, де роль «Іншого» приймає на себе об'єктивований текстом суб'єкт, що, зрештою, розширює можливості інтерпретації тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кристева Ю. Бахтин, слово, діалог і роман. Французская семиотика: от структурализма к постструктурализму. М.: Прогресс, 2000. С. 427–457.
2. Библер В.С. Михаил Михайлович Бахтин, или Поэтика и культура. М.: Прогресс, 1991. 176 с.
3. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского / Собр. соч.: в 7 т. М.: Русские словари: Языки славянской культуры, 2002. Т. 6. С. 7–300, 466–505.
4. Діалог і діалогічність в українській літературі XIX – XXI ст.: монографія / За загальною редакцією д. філол. н., проф. Н.П. Малютіної. Одеса: Одеський національний ун-т імені І.І. Мечникова, 2013. 288 с.
5. Чонка Т.С. Діалог «автор – герой – читач» у творчості Володимира Набокова: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка, 2007. 20 с.
6. Астрахан Н. Поліфонія літературного твору: теоретичний аспект. Житомирські літературознавчі студії, 2013. Вип. 7. С. 175–183.
7. Чаплеєвич Е. Діалогічне мислення Михайла Бахтіна. Література. Теорія. Методологія / Пер. з польськ. С. Яковенка; Упорядкув. і наук. ред. Д. Уліцької. 2-ге вид. К.: Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2008. С. 176–197.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
9. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1979. 424 с.

УДК 82-31.091-047:305

МОТИВ ДВІЙНИЦТВА У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ РОМАНІСТИЦІ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

THE DOUBLE'S MOTIVE IN MODERN UKRAINIAN NOVELS: GENDER ASPECT

Башкирова О.М.,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
і компаративістики
Київського університету імені Бориса Грінченка*

У статті досліджено особливості художньої інтерпретації мотиву двійництва в українській великій прозі початку ХХІ століття; визначено його кореляцію з гендерною та постколоніальною проблематикою. На матеріалі творів Люко Дашвар, Оксани Забужко, Марини Гримич, Володимира Лиса, Олега Полякова виявлено семантику образу двійника, співвідносно з провідними художніми тенденціями сучасного роману, зокрема постпостмодерністською світоглядно-естетичною парадигмою та переосмисленням класичної літературної традиції.

Ключові слова: роман, мотив, гендер, художня модель, постпостмодернізм.

В статье исследуются особенности художественной интерпретации мотива двойничества в украинской большой прозе начала ХХІ века; определена его корреляция с гендерной и постколониальной проблематикой. На материале произведений Люко Дашвар, Оксаны Забужко, Марини Гримич, Владимира Лиса, Олега Полякова выявлена семантика образа двойника, связанная с основными художественными тенденциями современного романа, в частности постпостмодернистской мировоззренческой и эстетической парадигмой и переосмыслением классической литературной традиции.

Ключевые слова: роман, мотив, гендер, художественная модель, постпостмодернизм.